

КОНСТИТУЦИОННОЕ И МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО

УДК 347.77(045)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ НОРМ

Євген ГОДОВАНИК,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено проблемам визначення теоретико-методологічних аспектів дослідження ефективності конституційно-правових норм як загальнотеоретичної та практично-прикладної категорії.

Автор аналізує найважливіші методологічні підходи до змісту категорії «ефективність конституційно-правових норм» у сучасних умовах суспільно-правового розвитку. Наголошується на методологічних особливостях європейського конституціоналізму та інтерпретації ефективної конституційно-правової норми у діалектичному взаємозв'язку з модернізацією інших структурних елементів правової системи розвинутого суспільства, що розглядається фундаментаальною основою розроблення та ухвалення якісних та дієвих нормативно-правових актів відповідними компетентними суб'єктами конституційної правотворчості.

Ключові слова: конституційно-правова норма, правова система, конституційне право, ефективність, методологія дослідження.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF THE RESEARCH OF THE EFFICIENCY OF CONSTITUTIONAL LAW NORMS

Yevhen HODOVANYK,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law and Public Administration
of Mariupol State University

SUMMARY

The article is devoted to the problems of determining theoretical and methodological aspects of the research of the effectiveness of constitutional law norms as a general theoretical and practical-applied category.

The author analyzes the most important methodological approaches to the content of the category "effectiveness of constitutional law norms" in the current conditions of social and legal development. The methodological peculiarities of European constitutionalism and the interpretation of an effective constitutional law norm in the dialectical relationship with the modernization of other structural elements of the legal system of a developed society, which is considered as the fundamental basis for the development and adoption of qualitative and effective normative legal acts by the relevant competent bodies of constitutional law-making.

Key words: constitutional law norm, legal system, constitutional law, efficiency, methodology of research.

Постановка проблеми. Ефективність функціонування правової системи на сучасному етапі об'єктивної визначається головною цінністю, якою є тільки людина. До того ж в умовах глобалізації людська активність прийшла у протиріччя з тоталітарною залежністю від імперативів економічної й технологічної ефективності, гостро поставило питання про те, чи можливо примирити ідентичність з ефективністю, традиційні цінності з культурою Інтернету, подолати зростаючий дефіцит людяності та духовності.

Зважаючи на це, юридична наука гостро потребує формування сучасного методологічного інструментарію дослідження об'єктивних явищ, процесів, феноменів суспільно-правового характеру, включаючи розроблення належних конкретно-наукових методів пізнання.

Актуальність теми дослідження підтверджується і тим, що на сучасному етапі державно-правового розвитку вітчизняна юриспруденція, подолавши методологічний мо-

нізм матеріалістичної діалектики (як єдиного правильного інструментарію емпіричного аналізу об'єктивної дійсності), досить часто продовжує користуватися світоглядними системами, що ігнорують соціальні, біологічні, культурно-духовні, психологічні чинники, що впливають на правовий розвиток людини, суспільства, держави.

Стан дослідження. Дослідженням проблем ефективності правотворчості та правозастосування у конституційному праві присвячено праці таких видатних вітчизняних й зарубіжних науковців, як С.С. Алексєєв, М.О. Баймуратов, О.В. Богачова, С.В. Богачов, Л.Д. Воеводін, Ю.О. Волошин, Л. Дюгі, Л.І. Заморська, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, К. Корсгаард, В.В. Лазарєв, А. Пінер, П.М. Рабинович, С.Г. Стеценко, В.Л. Федоренко, Ю.С. Шемшученко та інших.

Водночас наявні дослідження не вирішують завдання щодо пошуку принципово нових підходів до визначення

комплексної соціальної та юридичної моделі ефективності конституційно-правових норм, зокрема з урахуванням інтеграційного чинника, що значно впливає на загальну ефективність та дієвість функціонування національних правових систем європейських держав, зважаючи на інтенсифікацію процесу реалізації конституційної реформи в українському суспільстві на новітньому етапі його прогресивного становлення та розвитку.

Метою та завданням статті є формулювання належних теоретико-методологічних підходів до дослідження категорії «ефективність конституційно-правових норм» у сучасних конституційно-правового розвитку і конституційної модернізації суспільства та держави.

Виклад основного матеріалу. Діалектичний метод у процесі наукового пізнання категорії «ефективність конституційно-правових норм», на наш погляд, доцільно застосовувати у комплексному поєднанні з іншими методологічними дискурсами.

Так, наприклад, метафізична філософія (яка виступає методологічним антиподом матеріалістичної діалектики. – *Авт.*) розглядає буття таким, що не залежить від його приватних видів, не знає впливу внутрішніх протиріч і існує незалежно від часу та суб'єкта пізнання [1, с. 13]. Такий підхід є корисним для розуміння конституціоналізму, конституційного права, конституційно-правових норм як певної константи, стабільного, усталеного явища, що іманентно у будь-яких умовах має найвищу юридичну силу в межах координат національної системи права.

Феноменологічний метод ґрунтується на констатації і фіксації найважливіших процесів, явищ та закономірностей матерії, що досліджується (тобто дає можливість розглядати категорію «ефективність конституційно-правових норм» специфічним феноменом суспільної життєдіяльності, що виражається в окремій термінологічній дефініції описового характеру. – *Авт.*).

Герменевтична філософія фактично синтезує (поєднує) правила інтерпретації письмових джерел юридичного, політичного, релігійного та іншого походження, що є важливим для визначення оптимальних шляхів підвищення ефективності конституційно-правових норм з урахуванням не тільки формально-юридичних приписів, але й історичних передумов, соціальної детермінації, культурно-духовних доміант, офіційних політико-правових та неофіційних політичних (корпоративних) джерел регулювання суспільних відносин тощо.

При цьому всі вказані методологічні парадигми (як із діалектичного, так і з метафізичного погляду) першочергово фокусують свою увагу на об'єктивно існуючій правовій матерії, її властивостях, генезисі, інтерпретації або перманентно-поліваріантному способі створення різноманітних структур суспільного буття.

Використання лише концептуальних парадигм для наукового дослідження категорії «ефективність конституційно-правових норм» є недостатньою, оскільки формування достовірного наукового знання досить часто потребує попереднього висунення гіпотетичних суджень із подальшою емпіричною перевіркою такими загальними науковими методами (які доцільно використовувати у правовій науці), як дедукція, індукція, аналіз, синтез, системний підхід і т.д. [2, с. 13], а також спеціальними юридичними методами: історико-правовим, порівняльно-правовим, формально-юридичним, формально-догматичним, логічним тощо.

Крім того, під час проведення дослідження ефективності конституційно-правових норм, на наш погляд, цілком виправданим може бути використання спеціальних методів інших (неюридичних) наук: хронологічного (використовується історичною наукою для встановлення конкретно-історичних етапів розвитку конституціоналізму

та конституційно-правового нормативного регулювання у контексті історіософської парадигми дослідження конституційно-правової модернізації суспільства); психологічного тестування та анкетування (для визначення критеріїв та оптимальних шляхів підвищення ефективності впливу конституційно-правових норм на правосвідомість громадян); математичних методів побудови алгоритмів та формул (для встановлення кількісного та якісного рівня ефективності реалізації конституційно-правових норм у суспільних відносинах).

Іншими словами, за вдалим висловом І.О. Ільїна, «способів вивчення права чимало. Кожен із них окремо є цінним та незамінним. Віра у рятівний ідеологічний монізм падає та поступається місцем принциповому визнанню ідеологічного плюралізму» [3, с.9–10]. Так розглядає питання про належну методологію правових досліджень М.І. Матузов, на думку якого «методологія – це така річ, де ніколи не було, немає і, напевно, бути не може єдності думок, де завжди велись і зараз ведуться суперечки, адже, як відомо, у поточному житті безперервно виникають нові явища і реалії, для пояснення яких усталені важелі не підходять» [4, с.13–14].

Ті принципово нові явища та реалії, дослідження яких є ключовим завданням сучасної методології юридичної науки, можуть бути пояснені за умови використання широкого міждисциплінарного підходу, що означає необхідність урахування всього комплексу соціальних та культурних змін глобального, регіонального та національного масштабу за допомогою розширення спеціальної методології за рахунок специфічних способів пізнання інших наук (не тільки суспільствознавчих, але і, як уже зазначалося, природничих, зокрема прикладних дисциплін).

М.А. Придворов і В.В. Трофимов у цьому контексті зазначають, що в юридичній науці на її сучасному етапі розвитку «...відсутні будь-які міцні методологічні засади» [5, с. 63], оскільки «при спробах зіштовхнути юриспруденцію зі стагнаційної крапки використовуються старі (класичні) методологічні засоби» [5, с.63].

Зважаючи на означений пізнавальний інструментарій, можна констатувати, що теоретико-правовий та методологічний вимір підвищення ефективності нормативного конституційно-правового регулювання має ґрунтуватися на антропологічній парадигмі й гуманізмі – дієвих інструментах пізнання, якими володіє людство. Визнання цінності й значущості кожної людини, забезпечення її прав і свобод, надання реальних механізмів реалізації й захисту, які забезпечують стійкий розвиток людини й суспільства, є найважливішими складниками методологічного інструментарію дослідження ефективності правової системи у загальному філософському та юридичному аспектах її наукового пізнання й пошуку принципово нових форм її осучаснення та удосконалення на рівні правових норм, інститутів, відносин та правового життя в цілому.

При цьому найбільш актуальним у сучасних умовах міждержавної інтеграції предметом наукового пізнання та подальшого практично-прикладного впровадження є питання підвищення ефективності норм права в цілому і конституційно-правових норм (як базового структурного елементу правової системи суспільства та держави) зокрема, адже саме на рівні галузевих норм конституційного права у процесі правової інтеграції першочергово імплементуються загальновизнані правові принципи та правові цінності (як універсального, так і регіонального (європейського) рівня).

Важливість дослідження методологічного інструментарію дослідження оптимальних шляхів підвищення ефективності конституційно-правового регулювання знаходить свій вияв відразу в контексті декількох чинників, серед яких

варто визначити такі: а) важливе місце конституціоналізації міжнародного правопорядку в умовах сучасних інтеграційних процесів, які ідентично впливають на суспільні відносини у державах із різноманітними правовими системами; б) актуальність на сучасному етапі теоретико-правових проблем, що пов'язані з необхідністю вдосконалення та підвищення ефективності конституційно-правового регулювання шляхом розроблення та впровадження ефективних конституційно-правових норм, які повністю відповідають сучасному стану суспільних відносин та здатні належним чином урегулювати поведінку широкого кола суб'єктів конституційно-правових відносин, серед яких на сучасному етапі окремо слід вказати на такого принципово нового суб'єкта, як міждержавні інтеграційні об'єднання з елементами конституційної наднаціональності (Європейський Союз); в) необхідність розроблення комплексної методології дослідження ефективності конституційно-правових норм на сучасному етапі конституційного розвитку із застосуванням широкого (комплексного) міждисциплінарного підходу, побудованого на діалектичній синергетиці загальної теорії держави і права, конституційного права, міжнародного права, філософії, політології, економіки, соціології та інших наук про суспільство та людину, що вивчають об'єктивні закономірності розвитку природи, суспільства, держави, людини (як наявних форм буття матерії та свідомості).

У контексті визначення методології та стану наукового розроблення доктринальної категорії «ефективність конституційно-правових норм» слід зазначити, що проблематика визначення поняття та способів підвищення ефективності правових норм (як соціальних регуляторів у сучасних інтеграційних умовах) найчастіше залишається поза увагою основних сучасних наукових досліджень видатних теоретиків у галузі держави і права, а тому складає важливе наукове завдання для подальшого вивчення та пошуку оптимальних форм впливу правових (зокрема конституційно-правових) приписів на суспільні відносини.

Тобто «постановка методологічної проблеми є найвідповідальнішим і найскладнішим етапом теоретичного дослідження, оскільки задає горизонти конструювання і змістовних інтерпретацій предмета думки» [6, с. 11].

Отже, під час вивчення природи такого складного феномена в юриспруденції, як «ефективність» (правового регулювання чи правових норм. – *Авт.*), неможливо обійти увагою методологічні проблеми, що виникають під час спроби побудови цілісної архітектури вказаної фундаментальної конструкції.

Під час визначення критеріїв ефективності правового регулювання слід виходити з розуміння того, що право – це складне соціокультурне явище, яке активно впливає на суспільне життя. Цей вплив зумовлюється змістом права, яке розуміється вченими-теоретиками неоднаково, і ступенем його реалізації в тих чи інших конкретно-історичних умовах, тобто право та норми (його первинні елементи) виступають певною свободою, соціальним обов'язком, належним мінімумом моралі, імперативним наказом влади і т.д.

У теорії держави і права існують різні уявлення про розвиток права та його ролі в соціальному житті. Так, наприклад, представники історичної школи права (Гуго, Савіньї, Пухта) стверджували, що процес правоутворення схожий на розвиток мови і складається відповідно до звичаїв людей [7, с.98]. Юристи цієї школи доводили безкровний характер формування права, зазначаючи, що приписи права зумовлені історією і духом народу.

Сучасне праворозуміння ґрунтується на уявленні, що право – це невід'ємна частина культури, тому не слід протиставляти матеріалістичне та ідеальне судження про право.

Крім того, взаємозв'язок вимог права і його проявів у змісті суспільних інститутів визначаються тим, що чинне право (зокрема конституційне право як базова, системоутворююча галузь будь-якої сучасної національної правової системи. – *Авт.*) – це не тільки сфера буття, але й частина свідомості суспільства, яке перебуває на певному щаблі свого розвитку.

При цьому слід виходити з того теоретико-методологічного концепту, що право – це багатостороннє явище, адже воно не тільки належить до сфери таких явищ, але і є продуктом людського духу (як індивідуальної, так і групової та суспільної правосвідомості. – *Авт.*), тому право (як аспект соціального світу) є цілісним явищем, але як сфера духовного життя людини є неоднорідним і знаходить свій прояв у галузевих нормах, принципах, інститутах, відносинах тощо.

До основних концепцій праворозуміння (як методологічної основи конституційної нормотворчості у поширеному розумінні сучасної моделі правової держави) належить формально-догматичне (позитивно-нормативне) праворозуміння, соціологічний напрям у праві, а також природно-правова доктрина.

При цьому кожна означена концепція праворозуміння володіє самостійною структурою, має логічне обґрунтування приписів, розкриває механізми впливу на поведінку людини (антропологічний аспект ефективності дії правових, зокрема конституційно-правових, норм у суспільстві. – *Авт.*).

Водночас правові доктрини мають різні ціннісні орієнтири і не завжди збігаються з адресатами в суспільстві.

Так, формально-догматична юриспруденція розрахована швидше на законодавця, соціологічна концепція права – на правозастосовувача, природно-правова теорія відображає правосвідомість кожної людини, оскільки сутнісний зміст доктрин досить різний. Із позицій формально-догматичної юриспруденції право – це ухвалений згідно з чинними у конкретній державі процедурними нормами закон; з точки зору соціологічного праворозуміння – правовідносини; відповідно до природно-правових поглядів – правосвідомість. Таке різне методологічне тлумачення права, як убачається, підлягає вивченню в межах теорії держави і права, представляє цінність логістичної аргументації в межах кожного вчення.

Кожна правова доктрина (попри спільний предмет дослідження) має самостійний спосіб обґрунтування, методологію пізнання права, програмні вимоги, а тому різні методологічні підходи не можуть бути механічно зведені до якогось одного, універсального і правильного трактування права, праворозуміння, відповідних способів забезпечення ефективної дії правових норм та забезпечення належного впливу на стан суспільних відносин. Саме на розумінні цієї основоположної плюралістичної ідеї ґрунтується множинність наукових учень про ефективність конституційно-правових норм, яка відображає різноманіття правових поглядів у різних суспільствах.

Загалом, слід зазначити, що у сучасній юриспруденції мають місце два взаємовиключні підходи. По-перше, існує точка зору про необхідність створення єдиного поняття права. Це передбачається зробити в межах нового нормативізму, лібертарно-юридичної теорії, в результаті інтегративного підходу або в межах однієї з класичних теорій права. Пошуки такого всеосяжного визначення припускають, що всі інші дефініції права свідомо помилкові. По-друге, висловлюються судження про принципову неможливість знайти єдине визначення права через складність та багатоглибкість права, а тому пропонується розглядати поняття права множинністю конкуруючих між собою концепцій і можливістю паралельних типів праворозуміння [8, с. 25].

Формально-догматична юриспруденція ґрунтується на уявленні про те, що право виражається в словесній формі й міститься в текстах законів і підзаконних актів. Джерело виникнення законодавства за такого підходу – це держава, тому право, з точки зору представників цієї теорії, визначається системою норм, санкціонованих і охоронюваних від порушень за допомогою заходів, здійснюваних державною владою.

Формально-догматична юриспруденція є основою для формування та вивчення таких категорій загальної теорії права і держави, як норми права, правовідносини, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, юридична відповідальність, а також для розроблення прийомів з'ясування та роз'яснення текстів нормативно-правових актів, для створення парадигм вирішення юридичних суперечок тощо [9, с. 46].

Саме тому формально-юридичний підхід до права та праворозуміння, як убачається, необхідний у сфері правозастосовчої діяльності, тобто повсякденної реалізації правових, зокрема конституційно-правових, норм із метою досягнення ефективного рівня впливу нормативного масиву на суспільні відносини шляхом забезпечення усталеної правомірної поведінки суб'єктів.

Загалом, наукова та практична важливість методологічного забезпечення будь-якої пізнавальної діяльності не викликає сумніву. Оскільки результати кожного дослідження заздалегідь зумовлюються тим набором способів і засобів, які будуть використані дослідником під час вивчення того чи іншого феномена, зокрема такої малодослідженої теоретичної категорії, як «ефективність конституційно-правових норм».

Висновки. Отже, на підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що методологічні засади дослідження ефективності конституційно-правових норм мають бути побудовані на широкому міждисциплінарному підході, що враховує об'єктивні закономірності та досягнення правової науки (теорії держави і права та теорії конституційного права), загальної філософії, соціології, політології та інших провідних наук про суспільство та людину. Окреме місце серед указаних галузей наукового пізнання посідає, на наш погляд, загальна теорія держави і права, яка дає змогу узагальнити відомості про категорію «ефективність конституційно-правових норм», та соціологія, що спрямована на досягнення відповідності юридичного змісту правових норм до існуючих об'єктивно суспільних відносин та рівня правосвідомості суспільства на тому чи іншому конкретно-історичному етапі його розвитку.

Саме застосування такого підходу дозволяє зробити загальний висновок концептуального характеру про значення підвищення ефективності конституційно-правових

норм у сучасних умовах правової глобалізації та міждержавної інтеграції, конституціоналізації міжнародного права та інтернаціоналізації конституційно-правової матерії.

Крім того, дослідження ефективності конституційно-правових норм є необхідним елементом комплексного загальнотеоретичного дослідження ефективності правового регулювання на сучасному етапі міждержавної інтеграції з метою пошуку доцільних шляхів удосконалення правотворчого та правозастосовчого процесів задля того, щоб він відповідав стану суспільних відносин, що об'єктивно склався та існує в межах кожної конкретної національної правової системи.

Список використаної літератури:

1. Серегин А., Романенко В. Историческая панорама политических и правовых учений: Учебник. Ростов на Дону: ИПО ПИ ЮФУ, 2009. 332 с.
2. Иванников И. Теория государства и права: Учеб. Пособие. Ростов на Дону, 2001. 202 с.
3. Ильин И. Понятие права и силы. Собр. Соч. Москва, 1994. Т. 4. 300 с.
4. Матузов Н. Актуальные проблемы теории права. Саратов, 2003. 510 с.
5. Придворов Н., Трофимов В. Правообразование и правообразующие факторы в праве. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2012. 400 с.
6. Малахов В. Правосознание: природа, содержание, логика. Москва, 2001. 386 с.
7. Ромашкин С. Идеи исторической школы права в становлении юридической герменевтики. Актуальные проблемы держави і права. 2009. Вип. 50. С. 97–102.
8. Буткевич В. Радянське право і міжнародний договір. Київ: Вища школа, 1977. 264 с.
9. Теорія держави та права: Навч. посіб. / Є. Білозьоров, В. Власенко, О. Горова, А. Завальний, Н. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Гусарева, О. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Годованик Євген Валентинович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Hodovanyk Yevhen Valentynovych – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and Public Administration of Mariupol State University

hodovanyk2015@gmail.com